

УДК 373.3.011.3-051-044.22:316.72
ORCID ID: 0000-0003-4595-1662

АТРОЩЕНКО Тетяна Олександрівна,
*доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри педагогіки дошкільної,
початкової освіти та освітнього менеджменту
Мукачівського державного університету
м. Мукачево, Україна*

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ПОЛІЕТНІЧНОГО ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА

***Анотація.** У статті представлено розуміння автором впливу поліетнічного освітнього середовища на зміст діяльності вчителя початкових класів. Мета статті – розкрити зміст діяльності вчителя початкової школи в умовах поліетнічного освітнього середовища. Задля цього авторами використано такі методи дослідження: аналіз, узагальнення, систематизація наукових джерел та інтернет-ресурсів з метою теоретичного обґрунтування змісту досліджуваної проблеми. Здійснено аналіз наукових дефініцій „середовище”, „освітнє середовище”, „поліетнічне освітнє середовище”, представлено власне розуміння феномену поліетнічного освітнього середовища. Автор стверджує, що професія вчителя початкової школи є унікальною в педагогічному середовищі, а тому від рівня його фахової підготовки, сформованості професійного мислення, розвитку вмінь демонструвати індивідуальний стиль педагогічної діяльності, готовності творчо працювати в поліетнічному середовищі початкової школи, шляхом утвердження міжетнічної толерантної поведінки під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів молодших класів, залежить ефективність освітнього процесу, в цілому. Зазначено, що освітнє середовище не вичерпується лише системою тих чинників, що безпосередньо пов'язані з організацією освітнього процесу, а важливими з цієї позиції є: загальний морально-емоційний клімат, атмосфера доброзичливості й відповідальності, ступінь взаємодії з іншими значущими інститутами соціалізації молодших школярів (сім'я, громадські організації, позашкільні заклади, творчі колективи та ін.). Одним із найважливіших завдань учителя, який працює в поліетнічному середовищі української початкової школи, автор визначає розвиток в учнів умінь прийняти інших людей на основі розуміння й емпатії та навчити мирно вирішувати конфлікти (внутрішньоособистісні, міжособистісні) на основі виховання витримки, самовладання та самоконтролю через заперечення насильницьких методів.*

Ключові слова: *учитель початкових класів, професійна діяльність, середовище, освітнє середовище, полікультурна освіта, поліетнічне освітнє середовище.*

Вступ. XXI ст. характеризується доволі інтенсивним розвитком інструментів комунікації між людьми, різними за національною приналежністю. Україна є державою з гетерогенним складом населення за етнічною ознакою. Зокрема, згідно з Всеукраїнським переписом населення 2001 р. [7], кількість та склад населення Закарпатської області є доволі різноманітний в етнічному аспекті. Так, на території області проживають 80,5 % українців, 12,1 % угорців, 2,6 % румун, 2,5 % росіян, 1,1 % циган, 0,5 % словаків, 0,3 % німців, 0,15 % білорусів, 0,05 % євреїв. Як засвідчує практика, налагодження конструктивної професійної діяльності вчителя може бути ускладнено внаслідок відмінностей у традиціях, культурних звичаях, ритуалах, загальноприйнятих цінностях, релігійних поглядах, способі життя, якими володіють усі учасники освітнього процесу (учні, їх батьки, колеги, адміністрація). Для того, щоб налагодити відносини з людьми, різними за етнічним складом, необхідно приділити особливу увагу професійній підготовці майбутніх учительських кадрів до роботи в умовах поліетнічного освітнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Полікультурна освіта є предметом багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, зокрема О. Гриви, Л. Гончаренко, В. Кузьменка, А. Солодкої, Л. Султанової, Г. Філіпчука, Л. Хомич, Н. Якси, G. Baker, C. Bennet, M. Byram, A. Sadowski та ін. Зокрема, характеристики поліетнічного освітнього середовища знаходимо в напрацюваннях О. Дубасенюк, О. Гуренко, Л. Орбан-Лембрик, Г. Рогальнової, Н. Сейко, Н. Якси та ін. Питання, що стосуються початкової ланки освіти, зокрема фахової підготовки майбутніх учителів для початкової школи, досліджували І. Дичківська, Л. Коваль, С. Мартиненко, М. Марусинець, О. Савченко, О. Шквир та ін. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав необхідність звернення уваги науковців і практиків до впливу поліетнічного освітнього середовища на зміст діяльності вчителя початкової школи, що є надзвичайно актуальним в умовах сучасних викликів.

Мета дослідження – розкрити зміст діяльності вчителя початкової школи в умовах поліетнічного освітнього середовища.

Методи дослідження: аналіз, узагальнення, систематизація наукових джерел та інтернет-ресурсів з метою теоретичного обґрунтування змісту досліджуваної проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітня практика сучасного педагога початкових класів повинна охопити такий вектор розвитку, що буде максимально спрямований на єдність культури та спадкоємність ступенів культурного розвитку й плюралізму, а також буде підкреслювати множинність культур і самодостатній характер кожної культури. Переконані, що у поліетнічному освітньому середовищі повинні бути створені всі умови для функціонування і розвитку етнокультурної освіти, яка являє собою процес залучення учнів мо-

лодшого шкільного віку до традиційної спадщини українського народу, до якого він належить. Сучасний учитель початкової школи, що працюватиме в поліетнічному освітньому середовищі, має мати ґрунтовні знання основних характеристик та специфіки взаємодіючих культур та етносів для компетентного використання цих чинників з метою ухвалення обґрунтованих педагогічних рішень. Знання етнічних особливостей учасників освітнього процесу дозволять педагогу оцінювати, прогнозувати й керувати їхньою поведінкою. У зв'язку з цим, питання формування міжетнічної толерантності в майбутніх учителів початкової школи стає актуальною педагогічною проблемою теорії та практики.

Як свідчить наш власний педагогічний досвід, найчастіше низька результативність професійної діяльності вчителя початкової школи пояснюється його невмінням використовувати професійні можливості власної особистості для вирішення навчально-виховних проблем, які виникають у поліетнічному середовищі. Доволі часто є такі випадки, коли не лише студенти-практиканти та молоді вчителі, а й досвідчені педагоги відчують труднощі морального та психолого-педагогічного плану, що виникають внаслідок певної неузгодженості того образу педагога, який сформований у ЗВО з реальним поліетнічним середовищем, а також етнічними й культурними традиціями та шкільною атмосферою, в якій відбувається реалізація професійної діяльності. Такі труднощі доволі часто „вибивають” учителів початкової школи із звичного ритму, породжують невпевненість, провокують розгубленість, навіть стають причиною депресивного стану та спричиняють професійне вигорання. Для того, щоб уникнути цих труднощів, доцільно більш ґрунтовніше зупинитися на аналізі наукових дефініцій „середовище”, „освітнє середовище”, „поліетнічне освітнє середовище” та розглянути зміст і дослідити характеристику поліетнічного освітнього середовища початкової школи.

У підручнику з етнопедагогіки задекларовано, що середовище – це „форма буття людини, що історично обумовлена ступенем розвитку особистості й певним характером соціальної та предметно-практичної взаємодії” [5, с. 76]. Причому кожна людина розглядається як представник певної соціальної групи (нації, етнічної спільності) та є певним носієм культури й мови, які, в свою чергу, притаманні цій спільноті людей.

Поділяємо позицію А. Цимбалару [8] в тому, що освітнє середовище початкової школи має стати для молодших школярів закладом поваги та ненависті, свободи й толерантності. Тобто школа, освоюючи соціальне, природне та культурне середовище, використовуючи виховні можливості дитинства, покликана й може стати центром широкого виховного простору.

У наукове поняття „освітнє середовище початкової школи” умовно можна віднести такі середовища: навчально-розвивальне середовище освітньої установи (навчальна діяльність, самостійна робота); позанавчальне (позааудиторне) середовище, що охоплює середовище вільної життєдіяльності та неформального спілкування; вікове середовище (однокласники, товариші). Виходячи з такого тлумачення, освітнє середовище охоплює три компоненти:

- просторово-семантичний (архітектура будівлі освітнього закладу, дизайн інтер'єру; символи й настінна інформація та ін.);
- змістово-методичний (концепції навчання та виховання, навчальні програми, плани, підручники, методи й форми організації навчання);
- комунікативно-організаційний (національні особливості учнів та педагогів, їх цінності, установки, етнічні стереотипи; стиль спілкування „учитель – учень”, „учитель – учнівський колектив”, „учень – учень”, „учитель – учитель”).

Зупинимось на аналізі поліетнічного освітнього середовища. Так, як стверджує О. Прієшкіна, поліетнічність української державності відображена, передусім, у преамбулі Конституції України, причому вважається, що її текст свідомо сформульовано таким чином, щоб вона сприяла консолідації українського суспільства, а отже, й досягненню міжнаціональної злагоди і толерантного ставлення представників різних національно-етнічних спільнот один до одного [6, с. 185].

У процесі дослідження з'ясовано, що поліетнічність є об'єктивною реальністю сучасного українського суспільства та впливає на систему освіти країни. У семантичному аспекті складається із двох частин „полі-” (як синонім вживається „мульти, багато”) та „-етнічність”, причому основне смислове навантаження лягає на другу частину терміну, що походить від грецького „ethnos” та означає „народ”, „плем'я”. Разом ці два слова в буквальному сенсі означають багато етнічностей (етнічних груп, етнічних спільнот), які проживають разом у межах однієї соціальної структури (суспільство) чи політичної структури (держави). Як наголошує у своїй публікації В. Євтух [2], наукова дефініція „поліетнічність” трансформується нині в термін, який відтворює реальність (соціальну, етнокультурну) й прокладає місток до розуміння феномену сучасного суспільного життя багатьох країн світу [2, с. 20].

Поділяємо позицію В. Євтуха в тому, що феномен „поліетнічність” є багатогранною науковою категорією, а тому може охоплювати конкретні констатації (площини): якісна характеристика людини чи групи людей, що пов'язана з їхнім походженням (проявляються в побуті, ментальності, культурі, поведінці, та підтверджує етнічне походження людини серед собі подібних); комплексний соціокультурний феномен (вибудовується на основі культурницьких елементів (традиції, звичаї, одяг і прикраси), його маркерами є елементи, які: а) пов'язують з соціальним життям (мова, поведінка, участь в акціях на захист своїх прав); б) характеризують його як соціальне явище, зокрема, коли йдеться про вплив етнічності на соціальну стратифікацію; в) виступає чинником накопичення соціального й культурного капіталу); очевидний маркер ідентичності; фактор політики, що пов'язаний із процесами її політизації [3, с. 140–148].

У нашому розумінні поліетнічне освітнє середовище з'єднує різні умови життєдіяльності дитини та її соціальну поведінку. Воно повинне охороняти традиції, відкривати нові культурні й міжетнічні перспективи, орієнтовані на різноманітність та відкритість у відношенні нових культур і народів, знайомити з різноманіттям як традиційних культурних зразків і норм, так і з сучасними тен-

денціями розвитку, формувати здатність прийняття етнічних груп і дбайливого до них ставлення. Підсумовуючи, можемо узагальнити, що поліетнічне освітнє середовище навчального закладу представляє собою установу з багатокультурним контингентом, що включає багатонаціональний і різноконфесійний склад, та є простором позитивної взаємодії індивідів, що представляють різні етноси. У цьому середовищі проходить активне залучення учнів до загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей, а також створюється простір для позитивної взаємодії всіх представників різних етносів з метою максимального задоволення їхніх освітніх потреби.

Отже, поліетнічне освітнє середовище охоплює широке коло питань, які стосуються різних етнічних груп, що входять до його складу. Одними з таких питань є: історична спадщина та сучасна культура етносу, соціально-політичні реалії, проблеми та умови життя тієї чи іншої етнічної групи в поліетнічному суспільстві (регіоні). У поліетнічному освітньому середовищі легко здійснюється оволодіння спеціальними знаннями та вміннями, які б допомогли зрозуміти феномен етнічних груп, та сприяти виробленню вміння застосовувати їх. Як правило, в такому освітньому середовищі толерантно ставляться до представників різних етнічних, релігійних груп, ураховують їхні етнокультурні особливості; невимушено відбувається міжнаціональне спілкування на основі полікультурної комунікативної компетентності. Вважаємо, що в початковій школі повинно бути створено та активно функціонувати саме таке поліетнічне освітнє середовище, яке виступатиме фактором відродження етносів, гармонізації міжетнічних відносин, а також буде інноваційним середовищем із етнопедагогізації.

Тобто поліетнічне освітнє середовище – це таке середовище навчального закладу, яке охоплює духовно насичену атмосферу міжособистісних контактів, стимулює до розуміння загальнонаціональних і загальнолюдських духовних цінностей, формує установку на етнічну ідентичність при емпатії до інших етносів та покликане задовольняти освітні й соціокультурні потреби всіх учасників освітнього процесу. Вважаємо, що поліетнічне середовище початкової школи впливає на формування особистості з метою налагодження ефективної міжетнічної взаємодії на основі збереження своєї етнічної ідентичності та прагнення до розуміння інших етносів. Таке середовище здатне забезпечити молодшим школярам пізнання культури різних народів та, створюючи передумови взаєморозуміння й поваги, зміцнити позиції конструктивного співробітництва в освітньому процесі.

Особистість майбутнього вчителя початкової школи є неповторною, має власний культурний розвиток. З огляду на це, становлення студентів має об'єднувати всі прояви гуманності людини незалежно від соціального та національного становища. Поділяємо позицію О. Кондратьєвої [4] про те, що важливим фактором становлення майбутнього педагога є налагодження взаємодії освіти та культури, що виступає необхідним загальним фоном та в той же час змістом освіти. Тому професійна підготовка має забезпечуватися взаємодією культурних механізмів та змісту освітнього процесу.

Наголосимо на тому, що характер взаємодії всіх учасників освітнього процесу в поліетнічному освітньому середовищі початкової школи має бути кроскультурним та максимально забезпечувати культурний обмін і взаємозбагачення представників різних етнічних груп. У цьому контексті зміст освітнього процесу повинен охоплювати полікультурний компонент та проектувати шляхи його реалізації в умовах конкретного закладу освіти. Професійна підготовка майбутнього вчителя – це складний і безперервний процес, який вимагає врахування сучасних вимог. Постійне зростання потреб сучасної початкової школи у фахівцях, які можуть креативно вирішувати складні теоретичні та практичні завдання освітнього процесу, зокрема в поліетнічному регіоні, свідчить про важливість цієї проблеми, що базується на формуванні особистості громадянина своєї держави.

Таким чином, освітнє середовище початкової школи має бути поліетнічним, щоб допомагати зберігати народні особливості та культурне обличчя різних етносів та етнічних груп. Таке освітнє середовище не вичерпується лише системою тих чинників, що безпосередньо пов'язані з організацією освітнього процесу. Дуже важливими є: загальний морально-емоційний клімат, атмосфера доброзичливості й відповідальності, ступінь взаємодії з іншими значущими інститутами соціалізації молодших школярів (сім'я, громадські організації, позашкільні заклади, творчі колективи та ін.).

Нагальною потребою сьогодення є особистість учителя-професіонала, який опанував у ЗВО не лише програмовими знаннями та здобув системні вміння та навички, а й оволодів творчими підходами до вирішення педагогічних проблем навчального та виховного характеру в поліетнічному середовищі початкової школи. Різнобічно освічена й культурна особистість учителя початкової школи з яскраво вираженою потребою в постійному професійному вдосконаленні, що володіє високим рівнем міжетнічної толерантності та вміє працювати в поліетнічному середовищі – це той ідеал, на який має орієнтуватися освітній процес у ЗВО. Таким чином, професія вчителя початкової школи є унікальною в педагогічному середовищі, а тому від рівня його фахової підготовки, сформованості професійного мислення, розвитку вмінь демонструвати індивідуальний стиль педагогічної діяльності, готовності творчо працювати в поліетнічному середовищі початкової школи, шляхом утвердження міжетнічної толерантної поведінки під час організації навчально-пізнавальної діяльності учнів молодших класів, залежить ефективність освітнього процесу, в цілому.

У методологічному контексті мета професійної діяльності вчителя початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі на основі педагогіки толерантності полягає у вихованні учнів на засадах співпраці, миролюбності, поваги до свободи та визнанні прав інших людей. Одне з найважливіших завдань учителя, який працює в поліетнічному середовищі української початкової школи, передбачає розвиток в учнів умінь прийняти інших людей на основі розуміння й емпатії та навчити мирно вирішувати конфлікти (внутрішньоособистісні, міжособистісні) на основі виховання витримки, самовладання та самоконтролю че-

рез заперечення насильницьких методів. Практична діяльність учителя початкової школи в поліетнічному освітньому середовищі має бути спрямована на:

– розвиток у молодших школярів гордості за ту етнічну культуру, яку вони успадкували через вивчення традицій та звичаїв;

– включення поліетнічного матеріалу в навчання й виховання школярів молодшого шкільного віку;

– формування поваги до етнічних відмінностей представників інших народів, які навчаються в освітньому середовищі початкової школи;

– створення в класі атмосфери, в якій учні не боялися б розповісти про свої проблеми, про недружнє ставлення до них з боку інших учнів [1, с.109].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, високі вимоги до особистості й професійної діяльності вчителя початкової школи в умовах поліетнічного освітнього середовища об'єктивно відображають сутність та зміст його діяльності як інтегральної й соціально значущої в суспільстві. Тільки добре організоване позитивне поліетнічне середовище початкової школи зможе підвести молодшого школяра до розуміння того, що в культурі багатонаціональної країни проявляється етнічна своєрідність усіх етнічних груп. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні впливу полікультурного регіону на фахову підготовку майбутніх учителів початкових класів.

Список використаних джерел:

1. Атрощенко Т. О. Система формування міжетнічної толерантності майбутніх учителів початкової школи у процесі фахової підготовки: дис. д-ра. пед. наук: 13.00.04. Мукачівський державний університет МОН України; Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія МОН України, Хмельницький, 2020. 649 с.

2. Євтух В. Б. Концептуальні конструкти етносоціальних реалій: досвід трьохлітніх досліджень. К.: НПУ ім. Драгоманова. 2010. 86 с.

3. Євтух В. Б. Поліетнічність як конструкт *modus vivendi*. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2014. № 4. С. 133–154.

4. Кондратьєва О. М., Прядко Ю. П. Формування полікультурної особистості майбутнього вчителя у контексті інтернаціоналізації вищої освіти. Інтернаціоналізація вищої освіти України в умовах полікультурного світового простору: стан, проблеми, перспективи: матер. II міжнар. наук.-практ. конф., м. Маріуполь, 18-19 квітня 2018 р. Маріуполь: МДУ, 2018. С. 429–431.

5. Маєвська Л. М. Етнопедагогіка: навч. посіб. Херсон: Олді-Плюс, 2014. 288 с.

6. Прієшкіна О. В. До питання духовних та національно-культурних аспектів основ конституційного ладу України. Держава і право. 2009. №29. С. 182–188.

7. Про кількість та склад населення Закарпатської області за підсумками Всеукраїнського перепису населення 2001 року. Новини Закарпаття. 2003. 11 січня. С. 6.

8. Цимбалару А. Д. Педагогічне проектування освітнього простору в школі I ступеня: теорія і практика: [монографія]. К.: Педагогічна думка, 2013. 692 с.

References:

1. Atroshchenko, T. O. (2020). Systema formuvannya mizhetnichnoyi tolerantnosti maybutnikh uchyteliv pochatkovoyi shkoly u protsesi fakhovoyi pidhotovky [The system of formation of interethnic tolerance of future primary school teachers in the process of professional training]. The Doctor's thesis. Khmelnytskyi, 649 p. [in Ukrainian].
2. Yevtukh, V. B. (2010). Kontseptual'ni konstrukty etnosotsial'nykh realiiv: dosvid tr'okhlitnikh doslidzhen' [Conceptual constructs of ethno-social realities: experience of three-year research]. K.: NPU named after Drahomanova, 86 p. [in Ukrainian].
3. Yevtukh, V. B. (2014). Polietnichnist' yak konstrukt modus vivendi [Polyethnicity as a modus vivendi construct]. Sociology: theory, methods, marketing. Vol. 4, pp. 133–154 [in Ukrainian].
4. Kondratyeva, O. M., Priadko, Yu. P. (2018). Formuvannya polikul'turnoyi osobystosti maybutn'oho vchytelya u konteksti internatsionalizatsiyi vyshchoyi osvity. [Formation of the multicultural personality of the future teacher in the context of internationalization of higher education]. Materials of the II International science and practice conference. Mariupol, pp. 429–431 [in Ukrainian].
5. Mayevska, L.M. (2014). Etnopedahohika [Ethnopedagogy]. Kherson: Oldi-Plus, 288 p. [in Ukrainian].
6. Prieshkina, O. V. (2009). Do pytannya dukhovnykh ta natsional'no-kul'turnykh aspektiv osnov konstytutsiynoho ladu Ukrayiny [To the issue of spiritual and national-cultural aspects of the foundations of the constitutional system of Ukraine]. State and law. Vol. 29, pp. 182–188 [in Ukrainian].
7. Pro kil'kist' ta sklad naseleण्या Zakarpat-s'koyi oblasti za pidsumkamy Vseukrayins'koho perepysu naseleण्या 2001 roku [About the number and composition of the population of the Transcarpathian region according to the results of the All-Ukrainian census of 2001]. News of Transcarpathia. January 11, 2003, pp. 6 [in Ukrainian].
8. Tsimbalaru, A. D. (2013). Pedahohichne proektuvannya osvitn'oho prostoru v shkoli I stupenya: teoriya i praktyka [Pedagogical design of the educational space in the first grade school: theory and practice]. K.: Pedagogical thought, 692 p. [in Ukrainian].

Abstract. *The article has presented the author's understanding of the influence of the multiethnic educational environment on the content of primary school teacher's activity. The purpose of the article is to reveal the content of primary school teacher's activity in a multiethnic educational environment. For this purpose, the authors have used the following research methods: analysis, generalization, systematization of scientific sources and Internet resources in order to theoretically substantiate the content of the problem under research. The analysis of the scientific definitions of „environment”, „educational environment”, „multiethnic educational environment” has been carried out, the own understanding of the phenomenon of mul-*

tiethnic educational environment has been introduced. The author has stated that the profession of a primary school teacher is unique in the pedagogical environment, and therefore the effectiveness of the educational process in general depends on the level of his professional training, the formation of professional thinking, the development of skills to demonstrate an individual style of pedagogical activity, the readiness to work creatively in a multiethnic environment of primary school, by establishing interethnic tolerant behavior in the organization of educational and cognitive activities of primary school children. It has been noted that the educational environment is not exhausted only by the system of those factors that are directly related to the organization of the educational process, and important from this point of view are: the general moral and emotional climate, an atmosphere of benevolence and responsibility, the degree of interaction with other significant institutions of socialization of younger schoolchildren (family, public organizations, extracurricular institutions, creative teams, etc.). One of the most important tasks of a teacher working in a multiethnic environment of a Ukrainian primary school, the author has identified the development of pupils' ability to accept other people on the basis of understanding and empathy and to teach them to peacefully resolve conflicts (intrapersonal, interpersonal) on the basis of education of endurance, self-control and self-control through the rejection of violent methods.

Keywords: *primary school teacher, professional activity, environment, educational environment, multicultural education, multiethnic educational environment.*

Стаття надійшла до редакції 10.02.2023 р.

Стаття прийнята до друку 02.04.2023 р.